

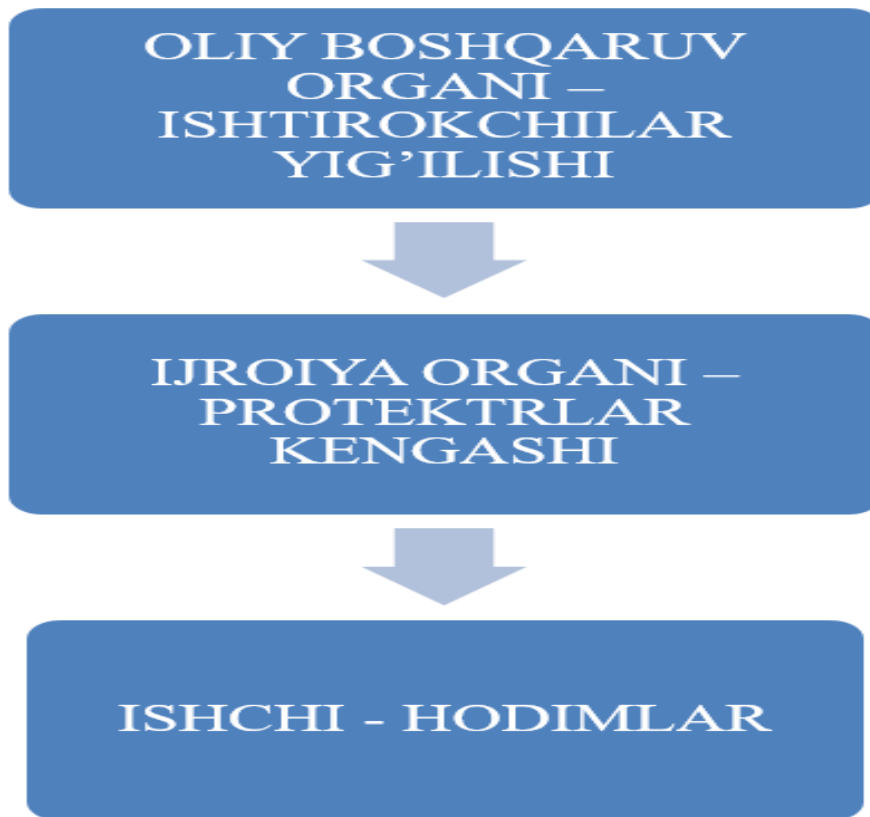
AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING BOSHQARUV TIZIMLARINI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Murodova Nigina

Aksiyadorlik jamiyatlari bir necha asr davomida tadbirkorlikning rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan biznesning tashkiliy-huquqiy shakli hisoblanadi. Ungacha ishlab chiqarish hajmining o'sib borishi va savdo ko'lamining kengayishi katta miqdorda kapital jalb qilish zaruratini keltirib chiqardi va biznesning zamonaviy shakllariga talabni yuzaga keltirdi. O'rtoqlik jamiyatlari va mas'uliyati cheklangan jamiyatlardagi kapital miqdori va boshqaruv sifati zamonaviy texnologiyalar asosida yirik ishlab chiqarishlarni rivojlantirish imkonini bermadi, chunki qo'shimcha moliyalashtirish bilan bog'liq muammolar bunga to'sqinlik qildi. Mas'uliyati cheklangan jamiyatlarning o'z mablag'lari yirik loyihalar uchun yetarli bo'lmagan bir sharoitda kreditorlar ham risklilik darajasining yuqoriligidan kelib chiqqan holda katta miqdorda qarz kapitali taqdim etishdan o'zlarini olib qochdi.

Natijada javobgarlikning cheklanganligi prinsipi va kapitalga egalik qilishning uni boshqarishdan alohidalashuvi asosida mulkchilikning aksiyadorlik shakli dunyoga keldi hamda bu shakl iqtisodiyotning yuqori darajada o'sishini ta'minlash, fan-texnika taraqqiyotini yanada yuksaltirish, yirik ishlab chiqarishlarni amalga oshirish, qo'shimcha aksiyalar hisobiga biznesni rivojlantirish uchun qo'shimcha kapital jalb qilish imkonini berdi. Bunda javobgarlikning cheklanganligi aksiyador (mulkdor, investor)ning javobgarligi faqatgina o'z kiritgan ulushi doirasidagina amal qilishi bilan izohlanishini alohida qayd etib o'tish zarur.

“Tarixan aksiyadorlik asosida biznesni tashkil etishning ilk shakli o'rta asrlarga to'g'ri keladi”(Dementeva A.G, 2008). Tadqiqotchilarning hisoblashicha, XV asrda tashkil etilgan Genuya banki birinchi aksiyadorlik jamiyati hisoblanadi. Uning tashkil etilish jarayonida hozirgi kunda ham aksiyadorlik jamiyatlari faoliyati bo'yicha asos bo'lib xizmat qilayotgan prinsiplardan foydalanilgan. Ya'ni ishtirokchilar yig'ilishi oliy boshqaruv organi hisoblangan va bir yilda bir marta yig'ilish o'tkazilgan. Yig'ilish qarorlari umumiy ovoz berish orqali qabul qilingan. Ijroiya organ funksiyalarini protektorlar kengashi bajargan va ular alohida kollegiya tomonidan saylangan. Protektorlar kengashi ishtirokchilarning umumiy yig'ilishiga bo'ysungan. Bankning kapitali teng ulushlarga bo'lingan va bu ulushlar erkin muomalaga chiqarilgan. Bank ishtirokchilariga egalik qilayotgan ulushlari asosida bank tomonidan olingan daromaddan foizlar to'lab borilgan.

4.1-rasm. Genuya bankining boshqaruv tizimi

Genuya banki keyingi taraqqiyot bosqichlarida kolonial kompaniyalar uchun biznesni tashkil etish namunasi bo'lib xizmat qilgan. Birinchi bunday kompaniyalar XVI asrda yangi yerlarni qo'lga kiritish bo'yicha faol tarzda kolonial siyosat yuritgan mamlakatlar Gollandiya va Angliyada paydo bo'lgan. Hukumatda mablag' yetarli bo'lmagan bir vaqtda koloniyalarni o'zlashtirish katta miqdorda moliyaviy resurslar talab qilgan. Xususiy kapitallarni birlashtirish va bu amaliyotni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash yangi bozorlarni o'zlashtirishning samarali iqtisodiy instrumentini yaratish imkonini bergan. Natijada qo'yilgan kapitalga 300 foizgacha dividend to'lagan 60 dan ortiq kolonial kompaniyalar (Buyuk Britaniya, Gollandiya, Frantsiyada Ost-Indiya, Vest-Indiya kabi) paydo bo'lgan. Bunday kompaniyalar sonining ortib borishi bilan bir vaqtda aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining tashkiliy va huquqiy asoslari ham shakllanib borgan.

Ilk aksiyadorlik jamiyatlarining yaratilishi va faoliyat yuritishi ular faoliyat samaradorligini oshirish boshqaruv tizimini takomillashtirish bilan bir vaqtda aksiyalar bozorini boshqarish mexanizmi va infratuzilmasini ishlab chiqishni ham talab qildi. Natijada "1570-yildan London fond birjasi, 1602-yildan Amsterdam fond birjasi o'z faoliyatini boshlagan" (Moheney P, 1933). "Nyu-York fond birjasi Yevropadagi o'tmishdoshlaridan ikki yuz yil keyin 1792-yildan o'z faoliyatini boshlagan" (Banner S, 1998).

1844-yilda Buyuk Britaniyada ro'yxatdan o'tmagan kompaniyalarga aksiyalar chiqarishni ta'qiqlovchi birinchi qonun qabul qilingan. Amerika qo'shma shtatlarida korporatsiyalarni ro'yhatga olish jarayonini soddalashtirish bo'yicha maxsus qonun amaliyotga joriy etilgan. Qonunchilik asoslarining takomillashtirilishi va fond birjasining paydo bo'lishi mulkchilikning aksiyadorlik shakli yanada rivojlanishini qo'llab-quvvatladi.

Asr boshida moliya bozorlarining yuqori darajada rivojlanishi ko‘plab amerika korporatsiyalari faoliyat xususiyatini birdaniga o‘zgartirdi. Aksiyador mulkchilik nihoyatda maydalashdi va ko‘pchilik korporatsiyalarda yirik aksiyadorlar ulushi 10 foizdan oshmadi. 1930-yillarga kelib amalda menejerlar sinfi shakllandi va professional asosda korporatsiyalarni boshqarishga o‘tish yuz berdi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko‘rsatishicha, aksiyadorlik kompaniyalari iqtisodiyotda asosiy rolni bajargan holda sanoat mahsulotlarining 90 foizgacha bo‘lgan qismini ishlab chiqaradi. Firmalarning umumiy sonida ularning ulushi juda past bo‘lsada, ular oladigan foyda miqdori keskin yuqori va bu jihat davlat byudjetining solikli daromadlarida ham o‘z aksini topadi. Mamlakatimizda ham aksiyadorlik jamiyatlari soni oxirgi yillarda kamayib borayotgan bo‘lsada ularning davlat byudjeti daromadlari, aholi bandligi, eksport ko‘lami va boshqa ko‘rsatkichlar bo‘yicha muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Aksiyadorlik kompaniyalari faoliyatining rivojlanib borishi mulkdorlar (aksiyadorlar)ning guruhlanishiga olib keldi. Bunda biznesga boshqa mulkdorlar aralashuvining oldini olish maqsadida yopiq tarzda aksiyadorlar guruhining amal qilishi natijasida yopiq aksiyadorlik kompaniyalari shakllandi. Aksiyalar oldi-sotdisi orqali daromad olish imkoniyatining yuzaga kelishi esa ochiq aksiyadorlik kompaniyalari faoliyatiga asos bo‘lib xizmat qildi va bunda kompaniyaning o‘zi ham qo‘shimcha aksiyalar joylashtirish orqali qo‘shimcha moliyaviy resurslar jalb qilish imkoniyati tug‘ildi.

AFZALLIKLAR	KAMCHILIKLAR
Aksiyalar chiqarish orqali qisqa muddatda katta miqdorda pul mablag‘lari jalb qilish va keng ko‘lamli biznes faoliyatini yuritish.	Kapitalning haddan tashqari markazlashuvi AJlarining tarmoq bozorlaridagi iqtisodiy ustunligi kuchayishi natijasida monopollashuv.
Katta miqdorda kapital jalb qilinishi o‘z navbatida fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini keng miqyosda joriy etish.	Ochiqlik va shaffoflik, barcha moliyaviy hisobotlarni e‘lon qilishga majburlik raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun yuqori kuch talab qiladi.
Xarajatlarni pasaytirish, yirik zaxirasiga egalik qilish, qulay shartlarda qisqa va uzoq muddatli kreditlar jalb qilish, keng ko‘lamli difersifikatsiyalash.	Yo‘llanma menejment ustidan samarali nazoratni ta‘minlash zarurati bilan bog‘liq risklarning yuzaga kelishi.
Aksiyalar chiqarish bilan birga turli qarz, qimmatli qog‘ozlar chiqarish orqali ham kapital jalb qilish.	Mayda va o‘rta darajadagi aksiyadorlar ta‘sirli nazorat uchun yetarli darajada axborotga ega bo‘la olmasligi va manfaatlari qanoatlantirilmaligi.
Istalgan aksiyadorning jamiyatdan chiqishi, aksiyadorlik jamiyati faoliyatining to‘xtatilishiga olib kelmaydi.	Qaror qabul qilish jarayoni murakkabligi.
Birlashgan kapitalni boshqarish professional asosda amalga oshiriladi.	Aksiyalarining erkin muomalasi uning boshqa kompaniyalar tomonidan

	qo'shib olinishi va nazorat o'rnatilishiga olib keladi.
Aksiyador o'zi uchun ma'qul risk darajasini o'zi belgilaydi.	Ochiq bozorga chiqish katta miqdordagi xarajatlarni talab qiladi.

4.2-rasm. Aksiyadorlik jamiyatlarining afzalliklari va kamchiliklari.

Manba: S.Elmirzayev, 2021 "Korporativ boshqaruv" darsligi III-Bob 63-bet

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bringham E.F., Ehrhardt M.C. Financial management theory and practice. Thomson South-Western, 2008. 1107 p.
2. Hillier D., Grinblatt M., Titman Sh. Financial Markets and Corporate Strategy. London: McGraw-Hill Higher Education, 2012. 877 p.
3. Korso E. Inclusive growth analysis and HRV: A methodological note. 2011. Elektron manba: <http://siteresources.worldbank.org>
4. Landesmann, Michael Alroy (2000): Structural Change in the Transition Economies, 1989 to 1999. The Vienna Institute for International Economic Studies.
5. Modigliani F., Miller M. The Cost of Capital, Corporate Finance, and the Theory of Investment // American Economic Review, v. 48. (1958).
6. Modigliani F., Miller M. (1963) "Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction" American Economic Review, Vol. 53, No. 3, pp. 147 – 175.
7. Peter Brusov, Tatiana Filatova, Natali Orehova, Nastia Brusova. Weighted average cost of capital in the theory of Modigliani-Miller, modified for a finite lifetime company // Applied Financial Economics, v. 21, № 4.
8. ДОМУЛАДЖАНОВ, И. Х., ДЕХКАНОВА, Н. Н., & ЖАМОЛИДДИНОВА, Н. Б. К. ВОЗДЕЙСТВИЕ ЗАГРЯЗНЕНИЯ АТМОСФЕРЫ НА ЗДОРОВЬЕ НАСЕЛЕНИЯ.
9. Дехканова, Н. Н. (2021). ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ВЫСШИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ. Научный редактор, 29.
10. Исмаилов, М. Ю., & Дехканова, Н. Н. (2023). Получение и очистка нафтеновых кислот синтетическим методом. Universum: химия и биология, (2-1 (104)), 54-58.
11. Усмонов, А. Х., & Дехканова, Н. Н. ЗАКОНОМЕРНОСТИ АДСОРБЦИИ СЕРОВОДОРОДА, В ЦЕОЛИТЕ NaX. ЖАРЧЫСЫ, 279.
12. Дехканов, Т., Оринов, Ф., Рахманов, З., & Дехканова, Н. (2014). Морфология апудоцитов и некоторые вопросы патогенеза экспериментальных апудопатий. Журнал вестник врача, 1(3), 91-93.
13. Абдурахмонов, Э. Б., Дехканова, Н. Н., Рахматкариева, Ф. Г., Кохаров, М., & Жамолиддинова, Н. Б. К. (2022). КАЛОРИМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АДСОРБЦИИ МЕТИЛМЕРКАПТАНА В ЦЕОЛИТЕ NaX. Universum: химия и биология, (11-2 (101)), 22-28.

14. Дехканова, Н., Рахматқариева, Ф., & Жамолиддинова, Н. (2022). ТЕРМОДИНАМИКА АДСОРБЦИИ СЕРОВОДОРОДА НА ЦЕОЛИТЕ NaX. Farg'ona davlat universiteti, (3), 51-51.
- 15.